

ЎЗБЕКИСТОНДА КОММУНАЛ ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ: ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ, УНИНГ СТАТИСТИК ТАҲЛИЛИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ

PhD Эрназаров Гулам Бекбаевич

*Тошкент шаҳридаги "МЭИ" миллий тадқиқот
университети*

Аннотация. Ушбу мақолада иқтисодиётнинг муҳим тармоқларидан бири бўлган коммунал хизмат кўрсатиш соҳасининг аҳамияти, ўзига хос хусусиятлари ва унинг ривожланишини статистик баҳолаш усуллари очиқ берилган. Шунингдек, коммунал хизмат кўрсатиш соҳасини статистик ўрганиш ва баҳолашда хориж тажрибаси, ундан самарали фойдаланиш йўллари ва механизмлари ўрганиб чиқилган.

Калит сўзлар: хизматлар, ижтимоий соҳа, уй-жой коммунал хўжалиги, статистик баҳолаш, турар-жой, давлат-хусусий шерикчилик, аҳоли турмуш шароити, намунавий уйлар, кўп қаватли уйлар, муниципал сектор, халқаро тажриба, шериклик механизмлари, шериклик модели.

РАЗВИТИЕ СФЕРЫ КОММУНАЛЬНЫХ УСЛУГ В УЗБЕКИСТАНЕ: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ, ЕГО СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И ПЕРСПЕКТИВЫ

PhD Эрназаров Гулам Бекбаевич

*Национального исследовательского университета «МЭИ» -
филиала ФГБОУ ВО в г.Ташкенте*

Аннотация. В данной статье раскрыта значимость, специфика сферы коммунального обслуживания, являющейся одной из важнейших отраслей экономики, и методы статистической оценки ее развития. Также изучен зарубежный опыт статистического изучения и оценки сферы коммунального хозяйства, пути и механизмы его эффективного использования.

Ключевые слова: услуги, социальная сфера, жилищно-коммунальное хозяйство, статистическая оценка, жилье, государственно-частное партнерство, условия жизни населения, типовые дома, многоквартирные дома, муниципальный сектор, международный опыт, механизмы партнерства, модель партнерства.

DEVELOPMENT OF THE PUBLIC UTILITIES SECTOR IN UZBEKISTAN: FOREIGN EXPERIENCE, ITS STATISTICAL ANALYSIS AND PROSPECTS

PhD Ernazarov Gulam Bekbaevich

*National Research University "MEI" - branch
FGBOU VO v city of Tashkent*

Annotation. This article reveals the significance, specifics of the public utilities sector, which is one of the most important sectors of the economy, and methods of statistical assessment of its development. The foreign experience of statistical study and evaluation of the sphere of public utilities, ways and mechanisms of its effective use are also studied.

Keywords: services, social sphere, housing and communal services, statistical assessment, housing, public-private partnership, living conditions of the population, standard buildings, apartment buildings, municipal sector, international experience, partnership mechanisms, partnership model.

Кириш.

Айтиш жоизки, мамлакатимизда коммунал хизмат кўрсатиш бўйича замонавий бозорни шакллантириш йўлида изчил саъй-ҳаракатлар амалга оширилмоқда. Ўтган даврда қабул қилинган бир қатор қонунлар, қарор ва фармонлар мазкур соҳани тараққий топтиришнинг ҳуқуқий асоси бўлиб хизмат қилмоқда. Бироқ шиддат билан ўтиб бораётган давр коммунал хизмат кўрсатиш соҳасини янада - такомиллаштириш ва ривожлантиришни тақозо этмоқда.

Коммунал хизмат кўрсатиш соҳасини изчил ривожлантириш масалалари **“Ўзбекистон-2030” тараққиёт стратегиясида** ҳам ўз ифодасини топган, яъни «...худудларда 1 миллион хонадонли уй-жойлар қуриш, «Янги Ўзбекистон» массивлари сонини 100 тага етказиб, қўшимча 200 мингта оилага мўлжалланган уйларни барпо этиш, республикада камида 140 минг оилага мўлжалланган ижтимоий уйларни барпо этиш. Туман (шаҳар)ларнинг бош ва мастер режаларини 3 та тоифали (реновация, реконструкция ва консервация) зоналарга ажратиб, соддалаштирилган тартибда ҳамда аҳоли ва тадбиркорлар таклифларини инобатга олган ҳолда ишлаб чиқиш амалиётини жорий этиш. Аҳолини жойлаштиришнинг бош схемасини ишлаб чиқиш. Ривожланган давлатларнинг бино-иншоотлар бўйича қурилиш хавфсизлиги меъёрлари асосида янги стандартларни жорий қилиш. Кўп квартирали уйлар ва бошқа кўчмас мулк объектларини улуш киритиш асосида қурилиш тартибга солувчи қонуний асосларни шакллантириш. Барча аҳоли пунктларини тоза ичимлик сув ва оқова хизматлари билан кафолатли таъминлашнинг молиявий механизмларини жорий қилиш ва ҳакоза...» (Фармон, 2023), каби муҳим вазифалар белгилаб берилган. Ушбу устувор вазифалар муваффақиятли ҳал этилиши уй-жой коммунал хўжалиги ва коммунал хизмат кўрсатишнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш ҳисобига республикамиз аҳолисини уй-жой билан таъминлаш ва уларга сифатли коммунал хизмат кўрсатишнинг аниқ чора-тадбирларини ишлаб чиқишни, статистик кўрсаткичлар тизимини такомиллаштиришни ва истиқболларини статистик прогнозлашни талаб этади.

Адабиётлар шарҳи.

Коммунал хизмат кўрсатиш соҳасининг ривожланиши, унинг назарий ва ҳуқуқий асослари юзасидан бир қатор маҳаллий ва хорижий олимлар илмий тадқиқот ва изланишлар олиб боришган ва боришмоқда, улар мазкур соҳани ривожлантиришга ўзларининг катта ҳиссаларини қўшишмоқда.

Хорижий давлатларнинг кўплаб етакчи иқтисодчи олимлари томонидан коммунал хизмат кўрсатиш соҳасининг ўрни, аҳамияти, унинг ривожланиш тенденциялари илмий асосда ўрганиб чиқилмоқда. Хусусан, Мамашев (2008) “Управление жилищно-коммунальным хозяйством муниципального образования” деб номланган монографиясида коммунал хўжалигини ривожлантириш суръатлари ва ҳажми, бир томондан, мустақил эмас, балки истеъмолчилар (саноат, аҳоли, маданий-маиший муассасалар ва ҳ.к.)дан ҳосил бўладиган катталиқдир. Масалан, саноатнинг ривожланиши шаҳарда аҳоли сони ошишини белгилаб берувчи, шаҳар ҳосил қилувчи омил ҳисобланади. Ўз навбатида уй-жой, маданий-маиший қурилишнинг ҳам суръатлари ортади. Иккинчи томондан, ишлаб чиқариш соҳаси, унинг динамикаси кўпроқ аҳоли меҳнат қилиши, турмуши ва дам олиши учун нормал шароитларни таъминловчи шаҳар коммунал хўжалиги хизматлари ривожланишига боғлиқ деб таъкидлаб ўтади.

Зотова (2015) “Система муниципального управления” деб номланган дарслигида давлат мулкни бошқариш соҳасида рақобат муҳитини яратади, истеъмолчиларни иссиқлик, сув ва электр энергияси билан таъминлаш учун уй-жой коммунал хизматларнинг асосий эгалари бўлиб қолган ҳолда рақобат асосида хусусий

операторларни жалб қилади. Яъни, ушбу гуруҳда давлат органлари уй-жой коммунал хизматларнинг инфратузилмасини, масалан, муниципал ҳокимиятнинг махсус тузилмаси ёки ҳокимиятга қонуний равишда бўйсунадиган ихтисослашган корхоналар орқали бошқариш мумкин деб ҳисоблайди.

Greiner (1967) *Patterns of Organizational Change* китобида Финляндия давлат хизматларида аҳолининг кундалик муаммоларини, масалан, сув таъминоти, санитария, маиший чиқиндиларни олиб кетиш ва қайта ишлашни ташкил қиладиган коммунал муҳим рол ўйнайди. Ташкилотлар муниципалитетлар билан шартнома асосида ишлашади. Ҳукумат даражасида турар - жой бинолари, масалан, сувнинг сифати бўйича қандай қилиб стандартлар ўрнатилади ва муниципалитет ва операция ташкилот ўртасидаги ҳар бир шартномада тизимнинг ўзига хос иш шароитлари, шунингдек, хизматларнинг тарифлари билан белгиланади деди.

Lippitt, Schmidt (1967) *Crisis in a Development Organization* ўқув қўлланмасида Финляндияда уй-жой коммунал хизматларини тақдим этиш амалиётининг асосий ижобий томонларидан бири кўчмас мулк мажмуасини бошқариш учун ташкил этилган, нотижорат ташкилот бўлган уй-жой мулкдорлари уюшмаси, мулкдорларни бошқариш учун хусусий тадбиркорларни жалб қилиш тажрибаси ва ушбу хизматлар соҳасида ахборот технологияларини кенг тарқатишдир деб ҳисоблашади.

Аксенов (2013) “Совершенствование системы управления развитием жилищно-коммунального хозяйства города Москвы в условиях перехода на рыночные методы хозяйствования” деб номланган монографиясида ушбу контекстдаги ижаралар - бу шериклик, яъни биргаликда муаммоларни ҳал қилишга қаратилган шартномалар. Коммунал хизматларни ижарага бериш шартномаларининг мақсади кўрсатилаётган хизматлар сифатини яхшилашдир. Ижарачи коммунал хизматларни бошқариш ва таъмирлашни 15 йилгача муддатга олади. Ижарачи нафақат тизимни бошқариш учун, балки тақдим этилган хизматлар учун тўловларни йиғиш учун ҳам жавобгардир. Хизматлар учун тариф нафақат операция харажатларни, балки ижара тўловларини ҳам қоплайди. Ижара қилинган объектлар инфратузилмани ривожлантириш дастурини ишлаб чиқаётган муниципалитетнинг мулки бўлиб қолади деб ҳисоблайди.

Эрназаров (2014) “Институтционал ва таркибий ўзгаришлар шароитида шаҳар коммунал хўжалиги тизимидан самарали фойдаланиш” деб номланган мақоласида шаҳар ҳокимиятига қонуний равишда бўйсунадиган корхоналар нафақат муниципал корхоналар, балки акциядорлик жамиятлари томонидан бошқариладиган акциядорлик жамиятлари шаклидаги корхоналардир. Акциядорлик жамиятлари шаклидаги корхоналар асосий воситаларни янгилаш харажатларини қоплайдиган, ишлаб чиқариш ва инвестиция дастурини мустақил равишда белгилайдиган хизматларга тарифларни шакллантирадilar. Муниципалитет бу ҳолда акцияларнинг асосий эгаси сифатида корхонанинг ривожланиш стратегиясини назорат қилади. Бу ерда вакиллар: Германия, Греция, Белгия, Янги Зеландия, Австралиянинг бир қатор штатлари киради.

Эрназаров (2017) “Коммунал хизмат тизимини ислоҳ қилишда илғор ёндашувлардан фойдаланиш” номли мақоласида ускуналарни мукамал таъмирлаш, истеъмолчиларнинг ҳисоб-китоблари ва бошқалар пудрат ишлари сифатида кенг қўлланилади. Масалан, Чилининг пойтахти Сантьягода сув таъминоти ва тармоқларни таъмирлаш ва компьютерларни таъмирлаш бўйича шартномалар мавжуд. Рақобат муносабатлари ҳар бир контракт тури бўйича камида иккита пудратчига эга бўлиши сабабли шаклланади деб, таъкидлаб ўтади.

Бугунги замонавий иқтисодий ривожлантиришда, коммунал хизмат кўрсатиш соҳасининг ўрни ва аҳамияти: хориж тажрибаси, унинг статистик таҳлили: муаммолари ва уларнинг ечимлари ҳақида, бошқа қўлаб маҳаллий ва хорижий олимлар ҳам илмий тадқиқот ишларини олиб боришмоқда.

Тадқиқот методологияси.

Ушбу мақолани ёритишда иқтисодий-статистик таҳлил, аналитик таҳлил, статистик кузатув, қиёсий таҳлил усуллардан атрофлича фойдаланилди. Маълумотлар қиёсий таҳлил қилиниб, коммунал хизматлар соҳасининг истиқболлари, иқтисодий кўрсаткичлари, Ўзбекистоннинг янги иқтисодий ривожланиш шароитида коммунал хизмат кўрсатиш соҳасининг ривожланиш истиқболлари, хорижий давлатлар тажрибаси билан таққослаган ҳолда ўрганилди ва соҳадаги муаммоларни назарий жиҳатдан ёритиб беришга ҳаракат қилинди. Тадқиқот ишимизда хизматлар соҳасида инновацион ва рақамли технологияларни қўллаш орқали соҳани ривожлантиришнинг йўналишлари ўрганилди. Тадқиқот объекти сифатида хизмат кўрсатиш соҳаси ўрганилди.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Республикада коммунал хизмат кўрсатиш соҳасини иқтисодий-статистик таҳлил қилиш, соҳа фаолиятига таъсир қилувчи омилларни комплекс статистик баҳолаш ҳамда иқтисодий самарадорлигини оширишга қаратилган, илмий асосланган таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқиш бугунги куннинг долзарб масалаларидан ҳисобланади.

Коммунал хизмат кўрсатиш соҳасининг замонавий бозорини статистик таҳлил қилаётганда, содир бўлаётган жараёнларни субъектив баҳолашга йўл қўймаслик учун **ўхшаш ва халқаро тажрибадан**, шу жумладан, олдинги авлодларнинг тажрибасидан фойдаланиш ўринлидир.

Республикада коммунал хизмат кўрсатиш соҳаси кўплаб муаммоларга дуч келди, улар асосан иқтисодий самарадорлик пастлиги оқибатида келиб чиқаётган муаммолардир. Ушбу соҳада амалга оширилаётган ислохотларнинг асосий моҳияти соҳани бозор иқтисодиёти шароитларига ўтказишдир.

Жаҳон амалиётида мавжуд бўлган коммунал комплексни бошқаришнинг асосий схемаларини кўриб чиқамиз. Ушбу гуруҳлардаги таснифлашнинг белгиси уй-жой коммунал хизмат кўрсатиш инфратузилмасига эгалик, аниқроғи, мулк ҳуқуқини давлатдан хусусий бизнесга ўтказиш ҳисобланади.

Биринчи гуруҳ асосан уй-жой коммунал хўжалиги давлат ёки шаҳар мулки ҳисобланади. Давлат мулкни бошқариш соҳасида рақобат муҳитини яратади, истеъмолчиларни иссиқлик, сув ва электр энергияси билан таъминлаш учун уй-жой коммунал хизматларнинг асосий эгалари бўлиб қолган ҳолда рақобат асосида хусусий операторларни жалб қилади. Яъни, ушбу гуруҳда давлат органлари уй-жой коммунал хизматларнинг инфратузилмасини, масалан, муниципал ҳокимиятнинг махсус тузилмаси ёки ҳокимиятга қонуний равишда бўйсунадиган ихтисослашган корхоналар орқали бошқарадилар.

Тўғридан-тўғри бу соҳани бошқарадиган муниципалитет нарх сиёсатини олиб боради, бошқарувнинг ташкилий шаклини танлайди ва барча стратегик муҳим масалалар бўйича қарорлар қабул қилади. Ушбу гуруҳнинг одатий вакиллари, масалан, сув таъминоти ва канализация бошқарув тизимлари яхши йўлга қуйилган Швейцария ва Ирландия давлатлари ҳисобланади.

Финляндия давлат хизматларида аҳолининг кундалик муаммоларини, масалан, сув таъминоти, санитария, маиший чиқиндиларни олиб кетиш ва қайта ишлашни ташкил қиладиган коммунал муҳим рол ўйнайди. Ташкилотлар муниципалитетлар билан шартнома асосида ишлашади. Ҳукумат даражасида турар - жой бинолари, масалан, сувнинг сифати бўйича қандай қилиб стандартлар ўрнатилади ва муниципалитет ва операция ташкилот ўртасидаги ҳар бир шартномада тизимнинг ўзига хос иш шароитлари, шунингдек, хизматларнинг тарифлари белгиланади (1-жадвал).

Хоржий давлатларда уй-жой фонди ва коммунал хўжалиги статистикасидаги қиёсий ёндашувлар²²⁰

т/р	Давлатлар	Уй-жой фонди ва коммунал хўжалиги соҳасидаги асосий хусусиятлар
1.	Финляндия	Финляндияда уй-жой коммунал хизматларини тақдим этиш амалиётининг асосий ижобий томонларидан бири кўчмас мулк мажмуасини бошқариш учун ташкил этилган, нотижорат ташкилот бўлган уй-жой мулкдорлари уюшмаси, мулкдорларни бошқариш учун хусусий тадбиркорларни жалб қилиш тажрибаси ва ушбу хизматлар соҳасида ахборот технологияларини кенг тарқатишдир
2.	Янги Зеландия	Янги Зеландияда коммунал хизматларнинг ривожланишидаги асосий тенденция маҳаллий ҳукуматга тегишли муҳандислик инфратузилмасидан фойдаланадиган корхоналардир. Шу билан бирга, корхоналарга ташкилий автономлик берилади ва уларнинг тижорат мустақиллиги рағбатлантирилади
3.	Голландия	Голландия бенчмаркинг кўринишидаги рақобат билан ажралиб туради, бу менежмент самарадорлигини ошириш мақсадида компанияларнинг ишлаб чиқариш жараёнларини тизимли тенглаштиришдир. Қизиғи шундаки, сув таъминоти тизимини бошқаришда аҳоли - сув сифати ва сув тарифларини ўрганувчи Голландия истеъмолчилар уюшмаси катта роль ўйнайди, бу эса хизмат кўрсатиш сифатини оширишга туртки бўлади
4.	Германия	Германияда жойлашган акциядорлик жамиятлари, мулкнинг 100 фоизи ёки назорат пакети муниципалитетга тегишли бўлиб, сув таъминотини бошқаради. Ушбу схема шаҳар ҳокимиятига соҳани бошқариш ва бозор институтлари орқали мулкни бошқариш имкониятини беради. Маҳаллий ҳокимият томонидан акцияларнинг бир қисмини миллий ва хорижий компанияларга сотиш Германияда давлат-хусусий шерикликнинг истиқболли шакли ҳисобланади

Шаҳар ҳокимиятига қонуний равишда бўйсунадиган корхоналар нафақат муниципал корхоналар, балки акциядорлик жамиятлари томонидан бошқариладиган акциядорлик жамиятлари шаклидаги корхоналардир. Акциядорлик жамиятлари шаклидаги корхоналар асосий воситаларни янгилаш харажатларини қоплайдиган, ишлаб чиқариш ва инвестиция дастурини мустақил равишда белгилайдиган хизматларга тарифларни шакллантирадилар. Муниципалитет бу ҳолда акцияларнинг асосий эгаси сифатида корхонанинг ривожланиш стратегиясини назорат қилади. Бу ерда вакиллар: Германия, Греция, Белгия, Янги Зеландия, Австралиянинг бир қатор штатлари.

Маълумотларидан (1-жадвал) кўриш мумкунки, яъни Янги Зеландияда коммунал хизматларнинг ривожланишидаги асосий тенденция маҳаллий ҳукуматга тегишли муҳандислик инфратузилмасидан фойдаланадиган корхоналардир. Шу билан бирга, корхоналарга ташкилий автономлик берилади ва уларнинг тижорат мустақиллиги рағбатлантирилади.

Голландия бенчмаркинг кўринишидаги рақобат билан ажралиб туради, бу менежмент самарадорлигини ошириш мақсадида компанияларнинг ишлаб чиқариш жараёнларини тизимли тенглаштиришдир. Қизиғи шундаки, сув таъминоти тизимини бошқаришда аҳоли - сув сифати ва сув тарифларини ўрганувчи Голландия истеъмолчилар уюшмаси катта роль ўйнайди, бу эса хизмат кўрсатиш сифатини оширишга туртки бўлади.

²²⁰ www.gorogl.gomel.by – Уй-жой коммунал хўжалиги сайти

Германия коммунал бозорида корхоналар ҳажми бўйича йирик холдинглар ва кўплаб кичик ва ўрта корхоналар мавжуд. Германияда жойлашган акциядорлик жамиятлари, мулкнинг 100 фоизи ёки назорат пакети муниципалитетга тегишли бўлиб, сув таъминотини бошқаради. Ушбу схема шаҳар ҳокимиятига соҳани бошқариш ва бозор институтлари орқали мулкни бошқариш имкониятини беради.

Давлат ва хусусий шериклик лойиҳаларини амалга оширишда давлат ва хусусий бизнес ўртасидаги ҳамкорликнинг турли механизмлари қўлланилади. Улар хусусий шерикка берилган мулк ҳуқуқи ҳажмига, томонларнинг инвестиция мажбуриятларига, шериклар ўртасида хавфларни тақсимлаш тамойилларига, ҳар хил ишларни бажариш учун жавобгарликка қараб фарқланади. **Энг кенг тарқалган шериклик механизмлари қўйидагилар:**

- BOT (*Build, Operate, Transfer* – қурилиш – фойдаланиш / бошқариш – топшириш). Ушбу механизм асосан имтиёзларда қўлланилади. Инфратузилма объекти қурилиш тугагандан сўнг, инвестиция қайтарилиши учун етарли вақтга қурилган объектни ишлатиш ҳуқуқини берадиган концессия эгаси ҳисобидан яратилади. Амал қилиш муддати тугаганидан сўнг, объект давлатга топширилади. Концессия эгаси давлатга тегишли бўлган объектдан фойдаланиш ҳуқуқига эга, аммо унга эгалик қилмайди;

- BOOT (*Build, Own, Operate, Transfer* – қурилиш – эгалик – фойдаланиш / бошқариш – топшириш). Бундай ҳолда хусусий шерик шартномадан фойдаланиш даврида нафақат фойдаланиш, балки мулкка эгалик қилиш ҳуқуқини олади, шундан сўнг у давлат органига берилади;

- BTO (*Build, Transfer, Operate* – қурилиш – узатиш – фойдаланиш / бошқариш). Ушбу механизм объектни қурилиш тугаши билан дарҳол давлатга топширишни ўз ичига олади. Кейин у хусусий шерикдан фойдаланишга киришади, лекин унга мулк ҳуқуқини бермасдан;

- BOO (*Build, Own, Operate* – қурилиш – эгалик – фойдаланиш / бошқариш). Бундай ҳолда, шартнома муддати тугаганидан кейин яратилган объект давлат органига берилмайди, лекин инвесторнинг ихтиёрида қолади;

- BOMT (*Build, Operate, Maintain, Transfer* – қурилиш – фойдаланиш / бошқариш – техник хизмат – узатиш). Бу ерда таъкидланганидек, хусусий шерикнинг қурилган инфратузилма объектларини сақлаш ва жорий таъмирлаш учун жавобгарлиги;

- DBOOT (*Design, Build, Own, Operate, Transfer* – лойиҳалаш – қурилиш – эгалик – фойдаланиш / бошқариш – топшириш). Ушбу турдаги келишувнинг ўзига хос хусусияти хусусий шерикнинг нафақат инфратузилма объекти қурилиши, балки унинг дизайни учун жавобгарлиги.

- DBFO (*Design, Build, Finance, Operate* – лойиҳалаш – қурилиш – молиялаштириш – фойдаланиш / бошқариш) каби шартномалар ҳолатида унинг инфратузилма объектлари қурилишини молиялаштириш учун жавобгарлиги аниқ белгиланган.

Давлат ва хусусий шерикликнинг қўйидаги моделларини кўриб чиқамиз: хизмат кўрсатиш шартномаси; бошқарув шартномаси; ижара шартномаси; концессия. Хизмат шартномалари моҳиятига кўра, шартнома шартномалари деб аталади. Уларнинг асосий мақсади ҳар қандай мулк шаклидаги корхона ва ташкилотлар иштирок этадиган тендер орқали давлат томонидан кўрсатиладиган хизматларнинг нархини пасайтиришдир.

Бу борада Сингапур тажрибаси уй-жой қурилишининг ривожланиши ва ривожланишида давлатнинг фаол иштирокининг энг ёрқин намунасидир. Сингапур аҳолисининг зичлиги билан ажралиб туради, бу ерда унинг учун уй-жой муаммосини ҳал қилишда кўп қаватли биноларга алоҳида эътибор қаратилади. Марказий жамғарма жамғармаси кенг уй-жой қурилишини молиялаштириш ва уй-жой коммунал хизматларини тақдим этиш муаммоларини ҳал қилишнинг калитидир (2-жадвал).

2-жадвал

Уй-жой фонди ва коммунал хўжалигида Сингапур давлати тажрибаси²²¹

Давлатлар	Уй-жой фонди ва коммунал хўжалиги соҳасидаги асосий хусусиятлар
Сингапур	<p>Сингапур тажрибаси уй-жой қурилишининг ривожланиши ва ривожланишида давлатнинг фаол иштирокининг энг ёрқин намунасидир. Сингапур аҳолисининг зичлиги билан ажралиб туради, бу ерда унинг учун уй-жой муаммосини ҳал қилишда кўп қаватли биноларга алоҳида эътибор қаратилади. Марказий жамғарма жамғармаси кенг уй-жой қурилишини молиялаштириш ва уй-жой коммунал хизматларини тақдим этиш муаммоларини ҳал қилишнинг калитидир.</p> <p>Уй-жой коммунал хизматларини бошқариш бўйича Сингапур маъмурияти нисбатан кам сонли ишчиларга эга. У барча турдаги давлат хизматлари учун шартномаларни очиқ савдоларда тақсимлаганлиги ва лифтларни ўз қўлларида ишлашини таъминлаганлиги сабабли катта ҳажмдаги ишларни бошқаради.</p> <p>Бошқарув шартномасига биноан муниципалитет ва хусусий бошқарув компанияси бошқарув шартномасини муниципалитетдан белгиланган ҳақ эвазига ёки ишлаб чиқариш ва тадбиркорлик фаолияти натижалари бўйича тўловлар билан тузадилар. Ушбу схеманинг афзалликлари, шубҳасиз, бошқарув самарадорлигини оширишни ўз ичига олади. Бундан ташқари, коммунал хизматлардан олинadиган даромадлар маҳаллий ҳокимият ихтиёрида.</p>

Маълумотларидан (2-жадвал) кўриш мумкинки, уй-жой коммунал хизматларини бошқариш бўйича Сингапур маъмурияти нисбатан кам сонли ишчиларга эга. У барча турдаги давлат хизматлари учун шартномаларни очиқ савдоларда тақсимлаганлиги ва лифтларни ўз қўлларида ишлашини таъминлаганлиги сабабли катта ҳажмдаги ишларни бошқаради.

Ушбу схеманинг афзалликлари, шубҳасиз, бошқарув самарадорлигини оширишни ўз ичига олади. Бундан ташқари, коммунал хизматлардан олинadиган даромадлар маҳаллий ҳокимият ихтиёрида. Камчиликларнинг рўйхати ушбу схемада сармоялар учун жавобгарлик ҳокимият зиммасида бўлишини ўз ичига олади. Ушбу моделдан фаол фойдаланadиган давлатлар вакиллари орасида, масалан, Мексика, Туркия ва бошқалар бор.

Гвинея сув таъминоти компаниялари 10 йилга хусусий компанияга ижарага берилди, бунинг натижасида аҳолини сув таъминоти хизматлари билан қамраб олиш улуши деярли икки барабар кўпайди.

Франция, Чехия Республикаси, Польша, Венгрия ва бошқа кўплаб давлатлар давлат-хусусий шерикликнинг ушбу моделидан кенг фойдаланмоқда.

Франция, Испания, Польша, Венгрия, Руминия, Аргентина, Марокаш, Жанубий Африкада коммунал хизматларда имтиёзларни қўллаш тажрибаси жуда кенг тарқалган.

Францияда 1882 йилда Перийер биродарлар билан Парижни сув билан таъминлаш кўзда тутилган шартнома тузилди. Ҳозирги кунда Франциядаги йирик трансмиллий сув компаниялари истеъмолчилар билан алоқа қилишда дунёда етакчи ўринни эгаллайди. Бундан ташқари, ушбу компаниялар фақат йирик шаҳарларда шартномалар тузишни афзал кўришади ва умуман, кичик шаҳарлар ва шаҳарчаларга интилишмайди.

Францияда уйларни таъмирлаш – бу кичик бизнес. Муниципал мулкчиликда қолган муниципал инфратузилма имтиёз шартномалари бўйича хусусий фирмалар бошқарувига берилади.

²²¹ www.stat.uz – Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлигининг расмий сайти

Учинчи гуруҳ уй-жой коммунал хўжалиги инфратузилмасига хусусий мулкчилик билан тавсифланади. Акцияларни хусусий компанияга сотиш орқали илгари давлатга тегишли бўлган инфратузилманинг мулки амалга оширилади. Объектлар тўлиқ хусусийлаштирилиши билан хусусий компания мустақил равишда инвестиция сиёсатини шакллантиради, бюджетдан ташқари инвестициялар ва кредит ресурсларини жалб қилади, бу маҳаллий ҳокимиятларнинг бюджетига боғлиқ эмас.

Хусусийлаштириш натижасида Буюк Британиядаги барча сув таъминоти тизимлари еттита хусусий компаниялардан бирига тегишли. Шунга қарамай, маҳаллий ҳокимият органлари уларнинг фаолияти устидан назоратни сақлаб қолмоқдалар, чунки маҳаллий монополиялар фаолияти худудларни ривожлантириш вазифаларини ҳисобга олган ҳолда тартибга солинмоқда.

Замонавий ривожланган мамлакатларнинг уй-жой фонди асосан хусусий якка ёки кўп хонадонли уйлاردир. Ушбу уйлارни бошқариш шакли қуйидагилар бўлиши мумкин: хусусий, жамоавий, давлат (ёки шаҳар).

АҚШнинг уй-жой хизматлари бозори бутунлай хусусий секторда ва турли хил истеъмолчилар талабларига жавоб берадиган кенг қўламли хизматларни тақдим этади.

Европа мамлакатларида давлат ёки муниципал уйлarning улуши АҚШдагига қараганда анча юқори. Бу ерда кооперативлар ва бошқа уй-жой мулкдорлари ширкатлари кенг тарқалган бўлиб, улар коммунал хизматлар билан боғлиқ масалаларда катта роль ўйнашади.

Венгрия, Словакия ва Польшада Россиянинг мулк эгалари ҳамкорликлари аналоглари мавжуд – Венгрия ва Словакияда "Уй-жой кооперативлари" (Housing Cooperatives) деб номланган уй-жой мулкдорлари ширкатлари; Польшада "Кўп қаватли уйлarning эгалари уюшмалари" (КҚУЭУ). Бундан ташқари, бирлашмалар хизмат кўрсатувчи ташкилот билан уй-жой коммунал хизматларини тақдим этиш бўйича тўғридан-тўғри шартномалар тузадилар.

Россия Федерациясида, ҳозирги вақтда коммунал соҳага хусусий капитални жалб қилиш устувор йўналиш ҳисобланади. Шунинг учун нафақат BOT (Build, Operate, Transfer) каби давлат-хусусий шериклик моделидан, балки бошқа моделлардан ҳам фойдаланиш керак.

Хулоса ва таклифлар.

Коммунал хизматлар кўрсатиш соҳасининг ривожланиши ҳозирги замон иқтисодиётида муҳим аҳамият касб этади. Иқтисодиётда хизматлар ҳажми ошишининг асосий омилларини илмий билимлар, номоддий шаклдаги тўпламлар, ахборот технологиялари ва тадбиркорлик фаолияти интеграцияси омиллари ташкил этади. Шунинг учун иқтисодиётнинг бу сектори турли хил фаолият турларини ўз ичига олиб, ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга ёрдам беради. **Ушбу фаолиятнинг якуний натижаси эса тайёр маҳсулот эмас, балки кўрсатилган хизматлардир.**

Ўрганиб чиқилган хорижий давлатлар тажрибасидан келиб чиқиб, хулоса қилиш мумкинки уй-жой коммунал хўжалигини бошқаришда ва коммунал хизмат кўрсатишда глобал тенденцияларни ҳисобга олган ҳолда, ҳокимиятнинг хусусий бизнесни бошқариш, тасарруф этиш, шу билан бирга коммунал инфратузилмага эгалик қилиш истаги сифатида тавсифлаш мумкин.

Бу функцияларни бизнесга топшириш давлат-хусусий шериклик моделлари ёрдамида амалга оширилади. Уларнинг афзалликлари қуйидагилар:

- халқаро молия институтлари билан Ўзбекистонда давлат-хусусий шериклик лойиҳаларини ишлаб чиқиш;
- хусусий инвестицияларни жалб қилиш орқали замонавий муҳандислик ечимлари ва бошқарувнинг самарали усулларида фойдаланиш;
- уй-жой коммунал хизматларини кўрсатишнинг сифатини яхшилаш;

- модернизация учун бюджет харажатларини минималлаштириш ва асосий воситалардан фойдаланиш;
- капитал ва қўшимча даромадлардан самарали фойдаланиш ва ҳақозалар.

Адабиётлар / Литература / Reference:

- Greiner L. E. (1967) *Patterns of Organizational Change* // *Harvard Business Review*. May-June. P. 223-229.
- Lippitt G.L., Schmidt W.A. (1967) *Crisis in a Development Organization* // *Harvard Business Review*. Vol. 45. No. 6. P. 102-112.
- Аксенов П.Н. (2013). *Совершенствование системы управления развитием жилищно-коммунального хозяйства города Москвы в условиях перехода на рыночные методы хозяйствования*. – М.: Юго-Восток-сервис, – 345 с
- Зотова В.Б. (2015) *Система муниципального управления: учебник для вузов / по ред.В.Б. Зотова*. – СПб: Лидер, – 358 с.
- Мамашев Д.Р. (2008) *Управление жилищно-коммунальным хозяйством муниципального образования: монография / Д.Р.Мамашев, Е.А.Ваткина; Алт.гос.техн.ун-т, БТИ*. – Бийск: Изд-во Алт. Тех. ун-та., – 105 с.
- Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон – 2030” стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сонли Фармони. // www.lex.uz
- Фармон (2023) Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ш.М.Мирзиёевнинг 2023 йил 1 июндаги “Аҳолига сифатли ижтимоий хизмат ва ёрдам кўрсатиш ҳамда унинг самарали назорат тизимини йўлга қўйиш бўйича комплекс чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-82 сонли фармони. // www.lex.uz
- Эрназаров Г.Б. (2012) *Коммунал хизмат тўловлари тўлиқлигини таъминлашнинг услубий асослари*. –Т.: // Иқтисодиёт ва таълим, № 2. – Б.104-108.
- Эрназаров Г.Б. (2014) *Институционал ва таркибий ўзгаришлар шароитида шаҳар коммунал хўжалиги тизимидан самарали фойдаланиш*. –Т.: // Иқтисодиёт ва таълим, № 4. – Б.36-39.
- Эрназаров Г.Б. (2015) *Ўзбекистонда уй-жой коммунал хўжалигини ислоҳ қилиш ва ривожлантириш*. –Т.: // Иқтисодиёт ва таълим, № 3.– Б.60-64.
- Эрназаров Г.Б. (2017) *Коммунал хизмат тизимини ислоҳ қилишда илғор ёндашувлардан фойдаланиш*. –Т.:// Иқтисодиёт ва таълим, № 5.– Б.111-114.